

MILAN SUCHOMEL

O BRNĚNSKÉ LITERÁRNÍ KRITICE 20. A 30. LET (Glosa z přinucení*)

Psávalo se o brněnském básníkovi Tom a Onom. To epiteton nebylo v Brně oblíbené, třebaže se jím nemyslelo nic zlého; jakože ve stereotypech se vůbec mnoho vymyslet nedá. Neznamenal nic víc, než že někteří lidé, mezi nimi i básníci, žijí mimo Prahu.

Máme si nechat vnutit řeč o brněnské literární kritice?

Něco je jinak. Srozumitelněji nám ten rozdíl dojde, odpoutáme-li se od řečových návyků. Básníci si své brněnství předávali, něco o něm věděli, vyznávali se z něho. Skácel má například Sonet o starých brněnských básnících – o Mahenovi, Chaloupkovi a Těsnohlídkovi, o Bochořákovi a Kainarovi, o Mikuláškově – a ten lokální přívlastek není hlasu van zánikající v prázdnotě, znamená něco. Kritikové o svých místních předchůdcích také vědí, ale končina i kolegiální tradice jsou u nich méně zažitě.

Josef Hrabák (Hrabák 1963) se pokusil jednou hledat brněnského genia loci ve stopě Václavkově, kterého ostatně zblízka znal jako svého středoškolského učitele. Mínil, že se neprávem zapomíná na prostor, ze kterého roste dílo nejen umělecké, ale i vědecké, potažmo kritické. Brno je pokládáno Hrabákem za místo, které svou sociální a kulturní atmosférou pomáhalo určovat Václavkův lidský i vědecký profil v letech jeho největší tvůrčí aktivity.

Vezměme v potaz determinanty, které zde mohly rozhodovat a působit, a to nejenom na Václavka. Zrekapitulujeme ve zkratce a nejhrušším výběru údaje, kterými Hrabák charakterizuje stav a vývoj Brna. Druhé největší město v českých zemích a hlavní město Moravy prožívalo od začátku století prudký kvas. Bylo exponovanou přední stráží národnostních i sociálních bojů. Situace připomínala dobu národního obrození v Praze, ale spory, které tam byly už dobojovány, se zde na začátku století přiosťovaly. I tady kulturní ofenziva předcházela politickou a zároveň s ní splývala. Širokého ohlasu docházelo např. úsilí o zří-

* Předneseno na konferenci Brno 1243–1993, kterou uspořádala Masarykova universita 22. – 24. září 1993.

zení české university. Převrat v roce 1918 pak téměř naráz splnil požadavky, na které se předtím upírala pozornost po celá desetiletí. Provinciální město se najednou stává samostatným kulturním centrem. Náročné úkoly a reálné možnosti nebyly vždycky v rovnováze, na všechno se nedostávalo sil a nebylo ani dost početné publikum, které by vytvářené hodnoty přijímalo. Některé snahy byly předčasné, některé opožděné. Praxe Moravského kola spisovatelů je ilustračním dokladem toho, jak literatura v prvních letech samostatnosti spoléhala na staré zázemí a nedostatečně se soustřeďovala na dobývání nových pozic. Mnoho bylo neujasněného a nehotového. Neujasněnost na jedné straně podněcovala a provokovala, na druhé vedla k malichernému haštežení a žabomyším vojnám.

Hrabák vyřkl také varovná slova o nebezpečí, které se skrývá „tam, kde nejde o dílo posvěcené staletími“ a kde „vytvářená tradice přebují v místní záležitost a lokální kult kulturního pracovníka překryje jeho skutečný celonárodní význam“.

Abych se vyvaroval provinčních měř, nechal jsem se vést rozlišovacím videm nebrněnského kritika Šaldy. Co a jak ze zdejšího kritického ruchu vešlo do jeho zorného pole?

Roku 1922 projevil F. X. Šalda potěšení, že může číst Wolkra, Blatného, Píšu, Jeřábka, Chaloupku, Kalistu, Stejskala „a jak se jmenují všichni ti milí, zábavní, podnikaví chlapi, kteří v moravském Hostu obracejí svět naruby“ (Šalda 1922a, 14). Nedlouho nato si v samostatném článku povšiml kritického a programového mluvčího Literární skupiny Františka Götze (Šalda 1922b). Představoval mu důkaz, jak každá generace, škola, skupina, směr, pokud opravdu jsou funkcí nového literárního života, vytvoří ze sebe i novou kritiku, aby se v ní a skrze ni poznala, aby ten dosud chaotický tvůrčí proces mohl být pojmenován, aby skrytá logika vývoje byla zformulována a vyjevena, aby to nové a svébytné, kvůli čemu zde mladá literatura je, mohlo být přečteno a hlasitě vysloveno. Neboť jako nevystačí mladá literatura se starými tvary, tak musí nalézt svůj jazyk i kritika, aby došla svého sebeuvědomění, a pravá kritika zase „nemůže vzrůst nikde a nemůže státi nikde než právě ve středu mladé generace“, která teprve zápasí o sebe a svůj výraz. Umění potřebuje svou sebekritiku, není jiné plodné kritiky než sebekritika. Mladí literáti kolem časopisu Host si vystavili vysvědčení své opravdovosti a oprávněnosti, když ze svého středu kritika vydali, a František Götz zase prokázal, že je kritikem, když úkol, který na něho generace vložila, splnil knihou *Anarchie* v nejmladší české poezii. K dobru je Götzovi připsáno, že sám vstupuje do vývojového dramatu se svou zkušeností a vůlí, se svými nejistotami i potřebou jistot, že se svou generací spolupobíjí a spolutvoří.

Za pět let poté, nad Jasnícím se horizontem, se kritický soud o kritikovi mění (Šalda 1927). Šalda odhaluje jako základní nedostatek Götzův kritickou odvozenost: neověřuje si v samém textu, co autor o sobě tvrdí, zač se vydává. Málo pozornosti věnuje tvaru, setrvává na filosofických pomyslech. Hlavním kritickým hříchem je pochybenost nebo dokonce neexistence kritérií – kritik, který si nevytvořil vlastní kritéria, není kritikem.

Götz nevyhověl Šaldově výzvě vycházet z empirie a nalézat za ní zákon, a to přes výchozí shodu záměru. Shodoval se s Šaldovým dávným a neopouštěným programem syntetismu, chtěl integrovat svět hodnot a uchránit ho před rozvratem. Když však vyžaduje perspektivu a řád, když zapisuje a popisuje všemožné proudy a tendence ve snaze sjednotit rozbíhavé prvky, je zaplavován přemírou materiálu a překlenuje rozdíly a rozpory ideovými konstrukcemi, které jsou závislé na předem pojatém cíli.

František Götz nepobyl v Brně dlouho, v roce 1923 se stává dramaturgem pražského Národního divadla. Jindřich Vodák tehdy zalitoval, že Götz opustil brněnské ústraní, které mu bylo zdravější, že dále nepracoval, vzdálen svodů, s mladou generací na úkolech dne. Také Šalda zapochyboval, nebyl si jist, zda odchod do Prahy neměl na Götzovu kritickou páteř neblahý vliv.

Už v roce 1920 přišel natrvalo do Brna Arne Novák. O rok později (Šalda 1921b) padnou na jeho adresu slova o vratkých a nepřesných sudidlech, zpochybňován je Novákem vznášený požadavek kritické objektivnosti. Spor o ni má delší trvání, už v roce 1908 Šalda Novákovi vytkl (Šalda 1908a) nekritičnost vůči Viktoru Dykovi a je to výtku stejného ražení, s jakou se později obrátí ke Götzovi: že explicitní program nebo přání se bere za básnickou skutečnost. I nesusohlas s Novákovým pojetím Máchy je motivován stejným způsobem, opět je historik a kritik viněn, že básníkovu myšlenkovou konfesi nekriticky ztotožňuje s básnickým dílem (Šalda 1908c).

V prvním ročníku Zápisníku se Šalda lehce střetl s Novákem a také s Pavlem Fraenklem v názoru na tradici. Novákovi předhodil, že diletantsky koketuje s katolicismem (Šalda 1928–1929a). V druhém ročníku myslel na Arne Nováka mluvě o těch, kdo pouhou setrvačností prodlužují minulost, kdo opakují, rozřeďují, kýčarí (Šalda 1929–1930). Tehdy nemá pro Nováka vlídného slova, vyčítá mu osobní politikaření a konjunkturálnost, zobrazuje ho jako bohapustého rétora a profesorského tyránka, který terorizuje „ze svého novinářského smetiště brněnského slabochy a zmatence.“ Vyčítá-li Novákovi nálepkový idealismus a heslovost jeho charakteristik, nemůžeme nezpomenout, jak dvacet let předtím došla u něho uznání Die chechische Literatur der Gegenwart právě pro portrétní umění, které nadto je vsazeno v drama hodnot a citlivě dbá vývojové logiky ryze literární (Šalda 1908b). Krátce nato se dočkal stejně vysokého ocenění portrét Boženy Němcové v České literatuře devatenáctého století (Šalda 1909): Novák osvědčil nejenom dovednost vystihnout odstíněně a náležitě voleným slovem základní charakterovou strukturu, ale prokázal odvahu k opravdovému estetickému soudu nesenému nenaučitelným vztahem k umění, živým a vášnivým. Chvála se ještě stupňuje v roce 1913 nad novým vydáním Přehledných dějin české literatury (Šalda 1913) a přechází až v důraznou obhajobu před těmi, kdo urážlivě přijali vydání první, protože nepochopili, čím jsou Přehledné dějiny v české literárněhistorické tradici nové a jiné, totiž že v protikladu k popisnosti a statickosti předchozích dějepisů jejich dramatickým nervem je soud. Ale už za čtyři roky poté si můžeme přečíst jízlivou větičku o „příštím novém vydání ne-

vím kolikátém, nesmrtelných Arne Novákových Stručných dějin“ (Šalda 1917:110) a definitivním bodem obratu zdá se být rok 1921, kdy Novák posoudil dvě Šaldovy knížky zasvěcené Růženě Svobodové.

Vzájemný vztah Šaldy a Nováka je námět pro monografickou srovnávací studii, kterou by musela předcházet důkladná příprava materiálová a bibliografická. Chladná a výsměšná jednostrannost Šaldových výroků, které se přirostují v průběhu dvacátých let, je nám také připomínkou toho, co Arne Novákovi dlužíme. Jeho pilná kritická činnost, zvláště v Lidových novinách, je velice rozsáhlá a zajisté nejednoznačná. Měla by být zvážena, měla by být především vyzdvižena ze zapomenutí: co dnes o ní víme, je příliš všeobecné nebo se naopak týká pouhých jednotlivostí. Nemohu se při té příležitosti neznímit o tom, že už velice dlouho je připraven k vydání (péčí Dušana Jeřábka a Vlastimila Válka) obsáhlý výbor z díla Arne Nováka. Doba mu nepřála a zdá se, že to s ním pořád ještě může dopadnout špatně. Kdyby došlo k nejhoršímu, měla by se ho ujmout universita, a to nikoli pouze proto, že autor byl jejím posledním předválečným rektorem.

Šaldovy výhrady vůči Pavlu Fraenklovi (Šalda 1930–1931), tehdy pracovníku brněnské univerzitní knihovny, se věcně zčásti překrývají s těmi, které byly určeny Novákovi, dikce je však znatelně umírněnější, uznalejší a neosobnější. Fraenklovi je dáno vystoupit jako ušlechtilému nespokojenci, kterému upřímně záleží na současné literární kritice, chtěl by ji prohloubit, posílit její vliv na umění a život – ale právě tento aktuální a praktický zřetel může mít a mívá podle Šaldova úsudku škodlivé následky, pokud do literatury zavádí řád v podobě ustálené desky hodnot. Nebezpečím stabilizované hodnotové hierarchie hrozí literatura chápaná jako něco dovršeného a uzavřeného. Převládne pak konzervující funkce a přítomnost je souzena včerejškem, kritika nemůže být tím, čím by ji Fraenkli chtěl mít, „volnou, bezpředsudečnou filosofii a kritikou života“.

Ze stejného důvodu musel být ovšem odmítnut i „soustavný marxistický dogmatism“, jak Šalda klasifikuje sociologický výklad literatury a literárního vývoje v provedení Bedřicha Václavka, i když s respektem posuzuje přitom Šalda, jak korektně Václavek vykonává v brněnském Indexu těžkou službu pravidelného a soustavného recenzování (Šalda 1934–1935). Sociologické postřehy jsou pro Šaldu zajímavé tam, kde osvětlují „něco podstatného ve vnitřním ústrojenství básníkův“, zatímco ve většině případů takto zaměřené zkoumání přečeňuje ty autory, kteří se povolně poddávají působení hromadných časových vlivů.

Ještě jedno ohnisko literární a literárněkritické činnosti musí být vzpomenuť a tím je Akord, respektive střední etapa jeho existence mezi lety 1934 a 1939, kdy vycházel v Brně jako „revue pro kulturní syntesu“ nákladem spolku katolických akademiků Moravan. Předním kritikem tohoto období Akordu byl Miloš Dvořák. Šalda glosoval v roce 1928 jeho studii Tradice díla Otokara Březiny (Šalda 1928–1929b), častěji se Dvořák hlásil k Šaldovi, oslavně i polemicky. Spatřoval Šaldovo omezení v tom, že se mu pro kritický soud nedostávalo pev-

ného ideového základu. Ať chceme nebo ne, zní to podobně jako slitovné průpovědi, že se Šaldovi nedostalo osvícení absolutní pravdou marxismu. Dvořákovu postulátu integrálního umění vyjadřujícího totalitu lidské bytosti stojí blízko Jan Strakoš a jeho představa krásy, která odráží v díle stvoření Absolutno. Vážná kritika, která není pouhým informátorem nebo ideologem, je podle Strakoše možná jen tak, že zasvěcuje do téhož kultu, z něhož tvořil sám umělec. Takto je odůvodněna kritika formalistní či artistní, neboť výrazové prostředky jsou přesvědčivé tím, že uvádějí eo světa svéprávných hodnot, to jest do objektivní Krásy odvozené z Absolutna (Strakoš 1928–1929).

Strakošova stať je replikou na stať Götzovu (Götz 1928–1929), obě vyšly na začátku posledního, osmého ročníku Hosta. První tři čísla tohoto posledního ročníku redigoval Václav Černý. Černý s Götzem se tak trochu předháněli, kdo toho víc ví a víc toho přečetl a kdo s čím přišel do Čech první a také kdo co odkud opsal a co při tom popletl. Nicméně Götzova stať byla čtenářstvu předložena s redakční poznámkou, že pro svůj zásadní dosah by se mohla stát východiskem případné diskuse. Je to jedna z vícero reakcí na Peroutkovo konstatování z jara 1928 o krizi české kritiky. Götz popírá, že krizi či úpadek má nutně na svědomí relativistická doba. Hodnoty, s nimiž kritika zachází, nejsou a nemohou být než relativní a požadovat nepodmíněnou, absolutní krásu by znamenalo nahrazovat hodnoty normami. Absolutní kritéria jsou nutně mechanická, vyčerpávají se aplikacemi dogmat. Zbavují literární kritiku její podstaty a kouzla, kritika přestává být „nebezpečným, napínavým a dobrodružným zápolením (...) s básnickým dílem, v němž jde kritikovi o *všechno*“.

Všichni dohromady, nejen „absolutisté“ Dvořák a Strakoš, nejen „marxistický dogmatik“ Václavek, ale i „relativista“ Götz čelí, pokoušejí se čelit krizi světa a hodnot sjednocujícím gestem, vůlí k integraci a syntéze. Ta marná snaha je jedním z mála pout, která k sobě váže osobnosti jinak rozdílné. Vesměs končí nezdarem jakoby předzvěstným: jednoho dne, který se blíží, ohlásí postmoderna krach všech totalizujících idejí.

Ve snaze splnit svěřený úkol a promlouvat o brněnské literární kritice, nevyhnutelně jsme se stále dostávali přes hranice Brna. Kritického ducha nelze uzavřít do regionu. Také jsme si potvrdili, že brněnská literární kritika dvacátých a třicátých let našeho století nemá vyhlídky stát se obdobným literárněhistorickým pojmem, jako se jím pro osmdesátá a devadesátá léta předchozího století stala „moravská kritika“. S jejím vymezováním se nedostaneme o mnoho dál než k střizlivému, byť mechanickému pojetí Josefa Dobrovského, na které narázil Arne Novák, když vyznačoval obrys moravské literatury: „Podle tohoto nazírání jest moravské písemnictví (...) oborem přesně ohraničitelným: skládají je knihy a časopisy na Moravě vydané a pocházející buď z per moravských rodáků nebo těch spisovatelů, kteří na Moravě buď trvale neb dočasně žijí“ (Novák 1921). Tak i meziválečná brněnská literární kritika. Je to dost nesourodá množina jednotlivců, kteří v Brně delší kratší dobu pobývali a pracovali a na-

pomáhali vyhledávat *skrytou logiku vývoje*, spoluzakládali krystalizační ohniska tvůrčího soustředění a napětí, s přerušeními, zastaveními, ne dost souvisle.

V roce 1928, uprostřed svobodného dvacetiletí mezi dvěma válkami, konstatoval Arne Novák (Novák 1928), že Brno leželo vždy stranou hlavního vývoje české literatury. Pilné provinční město si vybudovalo průmysl, nikoli prostor pro básnické tvoření. Březina prožil celý život na Moravě, ale o Brno nezavádl. V minulosti tomu tak bylo i s jinými vzdělanci vzešlými z Moravy. Na Masarykovi nezanechala prý žádné stopy brněnská gymnaziální léta, Palacký přišel z Hodslavic do Prahy přes Bratislavu a Vídeň, ani poutník Komenský nenašel důvod zastavit se někdy v Brně. Když se brněnská literární mládež dala poprvé dohromady v roce 1885 v almanachu Zora, musel i ten vyjít v Praze. Svou jubilejní bilanci končí Novák soudem: čeho se Brnu nedostává, trvale a bolestně, nejsou spisovatelská a básnická jména, ale organická jednota snah a působení garantovaná vůdčí myšlenkou.

Po šedesáti šesti letech od Novákova účtování neleží Brno stranou kulturních komunikací a nechybí mu prostor pro básnické tvoření. Samozřejmě se chápe účastí na kulturním životě v celku státním a národním, občas se daří tvořit plodnou protiváhu k pražskému centru. Takovou šťastnou epizodou v nešťastné době byl časopis Host do domu, zvláště za šéfredaktorství Jana Skácela. Domovská příslušnost kritiků není v rozmáhající se globální vesnici až tak důležitá, zároveň však roste poptávka po rozdílech a odlišnostech, po dialogu mezi kulturami a subkulturami. Kritik je ten, komu není dáno nedbat diferencí. Každá další četba je vychýlení z uzancí, je dalším možným světem. Kritik na sobě zakouší podněty, s kterými přicházejí generace za generací. Nejdříve ta jeho, s kterou sám sebe poznával, pak další, které zpochybní, s čím se kriticky identifikoval. Kritik vybírá z toho, co už vybrala literatura, transformuje svůj výběr po svém a vkládá ho do hry, která svými proměnlivými pravidly vykresluje momentální obraz světa. Vstupuje znovu do hry, aniž lpí na generačních předsudcích, starých a nových, zůstává vně, a ptá se tedy jinak, může partnera přimět k dialogu, ke kterému by jinak nebylo důvodu ani příležitosti. Nakolik je kritikem, pokaždé znova se dostává do krize, nemůže jinak než přivádět do krize sebe i jiné. Bez své bezmoci by pozbyl všechnu svou moc.

Když pochopí bytostnou kritičnost svého postavení, bude se mu líp vzpomínat na krajany a předchůdce, kteří na tom byli stejně.

LITERATURA

Götz, František

1928–29 „Literární kritika v relativistické době“, Host 8, str. 16–20

Hrabák, Josef

1963 „Genius loci“, Bedřich Václavek (Brno: Krajské nakladatelství v Brně), str. 9–18

Novák, Arne

1921 Problémy moravské literatury (Brno: Polygrafie)

1928 „Tschechische Literatur in Brünn“, Brünn, die Hauptstadt von Mähren (Prag: Orbis), str. 74–81

Strakoš, Jan

1928–29 „Krise kritiky v relativistické době“, Host 8, str. 59–63

Šalda, F. X.

1908a „Nová česká poesie“, Kritické projevy 7, Soubor díla F. X. Šaldy 16, 1953 (Praha: Čs. spisovatel), str. 33–39

1908b „Jan Jakubec: Geschichte der českischen Literatur a Arne Novák: Die českische Literatur der Gegenwart“, Kritické projevy 7, str. 84–88

1908c „Sebrané spisy Karla Hynka Máchy“, Kritické projevy 7, str. 84–88

1909 „Laichterova Literatura česká devatenáctého století III, 2, K. Sabiny „Na poušti“ Kritické projevy 7, str. 358–362

1913 „Dr. J. V. Novák a Dr. Arne Novák: Přehledné dějiny české literatury od nejstarších dob až po naše dny“, Kritické projevy 9, Soubor díla F. X. Šaldy 18, 1954 (Praha: Čs. spisovatel), str. 137–140

1917 „Kapitoly literárně kritické“, Kritické projevy 10, Soubor díla F. X. Šaldy 19, 1957 (Praha: Čs. spisovatel), str. 100–147

1921a „Ad vocem mých dvou knih o zvěčnělé Růženě Svobodové“, Kritické projevy 11, Soubor díla F. X. Šaldy 20, 1959 (Praha: Čs. spisovatel), str. 252–254

1921b „Ještě pan Arne Novák“, Kritické projevy 11, str. 254–255

1922a „Bilance i přfpítek“, Kritické projevy 12, Soubor díla F. X. Šaldy 21, 1959 (Praha: Čs. spisovatel), str. 13–18

1922b „Ejhle, kritik“, Kritické projevy 12, str. 74–79

1927 „Kritika a nekritika“, Kritické projevy 13, Soubor díla F. X. Šaldy 22, 1963 (Praha: Čs. spisovatel), str. 207–216

1928–29a „Znova a znova: tradice a revoluce“, Šaldův zápisník 1, str. 1–5

1928–29b „Miloš Dvořák: Tradice díla Otokara Březiny“, Šaldův zápisník 1, str. 34

1928–30 „Arne Novák, metakritik“, Šaldův zápisník 2, str. 222–226

1930–31 „Trochu metakritiky“, Šaldův zápisník 3, str. 17–23, 54–56

1934–35 „Sociologický obraz nejnovější literatury české“, Šaldův zápisník 7, str. 26–41

ON THE BRNO LITERARY CRITICISM OF THE 1920'S AND 1930'S

The term refers to a heterogenous group of individuals who lived and were active in the city of Brno for various periods of time: František Götze, Arne Novák, Pavel Fraenkl, Bedřich Václavěk, Miloš Dvořák, Jan Strakoš, Václav Černý. The Brno literary criticism will hardly ever become a recognized *terminus technicus* of the history of literature. The group of otherwise disparate individuals was united only by the common effort to face the time crisis of values and sense by means of the will to integrate and synthesize. These attempts generally lead to a failure anticipating the imminent Post-Modern collapse of all totalizing ideas.